

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

مصرف بهینه منابع طبیعی و زیست محیطی از دیدگاه قرآن

علی اکبر زارع* ۱، هاشم آرام ۲، حجت الاسلام و المسلمین شیخ مجدالدین تجرد ۴

به ترتیب ۱- دانشجوی دکتری خاکشناسی دانشگاه صنعتی اصفهان

۲- دانش آموخته کارشناسی ارشد خاکشناسی دانشگاه زنجان

۳- امام جماعت قدمگاه حضرت ابوالفضل (ع)، شیراز

Aliakbar.zare@ag.iut.ac.ir

چکیده

آیات متعددی در قرآن کریم دلالت بر مصرف کردن در هر زمینه به اعتدال آورده شده است. از آنجا که در سوره مبارکه مؤمنون آیه ۵۱ می‌فرماید بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید. و همچنین در آیه ۴۹ سوره مبارکه قمر می‌فرماید که «إِنَّا كُلَّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» یعنی ما هر چیز را به اندازه خلق کردیم. لذا هر چیز مقدار و حدودی دارد و بایستی به طور صحیح و درست بهره برداری شود تا نابود و منهدم نگردد. همچنین قرآن کریم با اشاره مستقیم به عناصر طبیعی از جمله آب، زمین، خورشید و غیره اهمیت این عناصر موجود در طبیعت را بیشتر نشان داده اند. لذا حفاظت از محیط زیست به معنای عدم بهره برداری یا حتی کمتر استفاده کردن از منابع طبیعت نیست، بلکه استفاده بهینه و عاقلانه از طبیعت است که همواره مورد تأکید کارشناسان بوده است. اسلام به عنوان دینی که ورای زمان و مکان می‌تواند نیازهای بشر را در همه اعصار پاسخ دهد، حاوی مفاهیم، تعالیم و راهکارهای کاملی در خصوص چگونگی مواجهه و هماهنگی با پدیده های زیست محیطی می‌باشد. در این مقاله به ذکر برخی از این آیات و روایات در زمینه محیط زیست پرداخته می‌شود.

واژگان کلیدی: محیط زیست، اسلام و قرآن، روایات

مقدمه

فعالیت های انسان برای رسیدن به رفاه و توسعه اقتصادی و اجتماعی خود باعث تخریب محیط زیست شده است. این تخریب آنچنان در وضعیت آب و هوای کره زمین، دگرگونی ایجاد کرده که سلامتی و حیات او و سایر موجودات زنده را به خطر انداخته است. در قرآن کریم از نابود کردن و تخریب محیط زیست به عنوان اعتداء (تجاوز) نام برده شده است و بر این اساس کسانی که رفتار ناشایست نسبت به محیط زیست داشته باشند، از رحمت و محبت خداوند محروم خواهند بود (مائده، ۸۶). درست است که خداوند طبیعت را مقهور انسان آفریده اما این به آن معنا نیست که او آزاد باشد تا هر گونه که مایل است رفتار کند. انسان در برابر خداوند و تمامی آفرینش مسئول است. او باید در برابر اراده ی خداوند تسلیم باشد و با صلح و صفا در کنار طبیعت زندگی

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

کند. به عبارت دیگر، انسانی که جانشین خداوند در زمین است باید همواره در راه حفظ و سلامت طبیعت بکوشد. با نگاهی به آیات و روایات و سیره اهل بیت (ع) روشن می‌گردد که هیچ مکتبی مانند اسلام به طبیعت و محیط زیست اهمیت نداده است. از سوی دیگر، قرآن کریم در بسیاری از آیات انسان‌ها را به مطالعه طبیعت و عناصر آن فراخوانده است. همچنین بسیاری از سوره‌های قرآن کریم به نام یکی از عناصر طبیعت خوانده می‌شود، مانند سوره شریفه بقره، رعد، نحل، نور، عنکبوت، نجم، فجر، شمس، حدید، لیل، قمر، تین، ناس و غیره. خداوند منان، سرنوشت بشر را به گونه‌ای رقم زده است که در دامان طبیعت رشد کند و به آن نیازمند باشد. طبیعت به شکلی خلق شده است که در خدمت انسان باشد و نیازهای او را برطرف کند. با در نظر رفتن این نکته که به حکم قرآن کریم همه چیز در جهان آفرینش بر پایه‌ی نظم و عدالت استوار است و هر چیزی به اندازه لازم آفریده شده است (قمر، ۴۹)، این نتیجه به دست می‌آید که نابسامانی‌های موجود در طبیعت و آلودگی‌های زیست محیطی ناشی از بهره‌وری نادرست از طبیعت و منابع آن است.

اسلام در کلیه شئون و روابط انسانی دخالت کرده و برای همه آنها مقرراتی وضع نموده است. لیکن این بدان معنا نیست که برای هر موضوع با عنوان ویژه و متداول امروزی آن حکم خاصی مقرر داشته باشد. مساله محیط زیست نیز از همین قبیل است. به یقین در هیچ یک از منابع اسلامی به عنوان محیط زیست حکمی مطرح نشده است ولی بدون تردید درباره‌ی آب، زمین، پاک‌ی و ناپاکی، آتش سوزی و مسائلی از این قبیل، آیات، احادیث و احکام زیادی وجود دارد که به کمک آنها می‌توان مقررات دقیقی برای مسائل محیط زیست به دست آورد. با این وجود متأسفانه تاکنون در این مورد از نظر اسلامی تحقیق و پژوهشی انجام نگرفته است.

خداوند متعال حتی در زمینه خوردن و آشامیدن نیز در قرآن کریم سفارش کرده است و در آیه ۵۱ سوره مبارکه مؤمنون می‌فرماید: «كُلُوا و اشْرَبُوا و لا تُسْرِفُوا» یعنی بخورید و بیاشامید ولی اسراف نکنید، این گواه بر آن است که قرآن کریم دستور ویژه‌ای در هر زمینه صادر کرده است. از پیامبر اکرم (ص) روایت شده است که: «تَحْفَظُوا مِنَ الْأَرْضِ فَإِنَّهَا أَمْكَم» یعنی از زمین حفاظت کنید به درستی که آن مادر شماست. اسلام برای نظافت و بهداشت اهمیت فوق‌العاده‌ای قائل است و آن را از نشانه‌های ایمان می‌داند. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّا كُلُّ شَيْءٍ خَلَقْنَاهُ بِقَدَرٍ» (قمر، ۴۹)، یعنی ما هر چیز را به اندازه خلق کردیم. پس هر چیز مقدار و حدودی دارد و بایستی به طور صحیح و درست بهره‌برداری شود تا نابود و منهدم نگردد. چرا که این ثروت‌های طبیعی فقط به این نسل تعلق ندارد بلکه این اندوخته‌ها به نسل‌های بعدی از ما نیز تعلق دارند. اسلام نظر به زنده کردن زمین‌های موات و آباد کردن زمین دارد. در آیه ۶۱ سوره هود آمده است: «...هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا...»؛ یعنی خداوند شما را در زمین خلق کرد و شما را به عمارت و آباد کردن زمین گماشت. در این رابطه پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: «ان قامت علی احدکم القیامه و فی یده فسیله فلیغرسها»؛ یعنی اگر قیامت برپا شود و در دست نهالی باشد باید آنرا بکارد. آب نیز به عنوان یکی از مظاهر طبیعت که باید از آلودگی مصون بماند مورد توجه اسلام می‌باشد. آیات ذیل از قرآن کریم اشاره به اهمیت و نقش آب در زندگی بشر دارد. آیه ۳۰ سوره انبیاء: از آب همه چیز را زنده کردیم. پس گیاه، حیوان، انسان و زندگی‌شان به آب بستگی دارد. آیه ۱۶۴ سوره بقره: خداوند آب را نازل کرد و زمین مرده را به وسیله آب زنده کرد. در واقع اگر اسلام بر حمایت

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

عناصر اساسی در محیط زیست و حفاظت آنها تاکید دارد به خاطر خیر انسان و تأمین ضروریات و حاجت های انسان ، چه نسل حاضر و چه نسل های آینده می باشد.

از جمله آیاتی که برای نهی از آلوده نمودن هوای محیط زیست می توان استدلال کرد آیات زیر است:

«وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا...» (اعراف ، ۵۶) زمین را بعد از اصلاح ، فاسد نکنید.

«...وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ...» ؛ (بقره ، ۱۹۵) با دستان خود خویشتن را به هلاکت نیفکنید.

در وجه استناد به آیات کریمه فوق بر کسی پوشیده نیست که:

- آلوده کردن هوای محیط زیست ، فساد در زمین محسوب می گردد.

- آلوده کردن هوای محل زندگی چون ماده حیاتی است ، اقدام به هلاکت نفس تلقی می گردد.

از منظر روایات نیز می توان به روایات نبوی زیر اشاره نمود:

امام صادق (ع) فرمودند: «نهی رسول الله (ص) أن يلقى السم في بلاد المشركين»؛ (فروع کافی ، ج ۵ ، ص ۲۸ ، ح ۲) رسول خدا از ریختن سم در سرزمین مشرکین نهی فرموده اند.

وجه استدلال: وقتی ریختن سم که اعم از سموم خاک یا هواست در سرزمین مشرکین نهی شده است که به طریق اولی در سرزمین مسلمین حبس منعی است که عدم عمل به آن حرام خواهد بود، که البته احکام وضعی نیز به آن استوار خواهد بود. مثل ابطال معاملاتی که نتیجه ی آن ، آلوده کردن هوای زندگی انسان ها باشد.

«الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً...» (بقره ، ۲۲)؛ او کسی است که زمین را با فرش زیرپا و آسمان را سقف برای شما قرار داد. «يَوْمَئِذٍ تُحَدِّثُ أَخْبَارَهَا بِأَنَّ رَبَّكَ أَوْحَى لَهَا» (زلزال ، ۴ و ۵)؛ یعنی روز قیامت زمین از اخبار خود سخن می گوید به آنچه که خداوند به آن وحی نموده است. همانگونه که مشاهده می گردد زمین عنصری با شعور تلقی شده است که گنجینه اسرار الهی است. روایات؛ امام علی (ع): «فانکم مسئولون حتی عن البقاع و البهائم» ؛ (اصول کافی ، ج ۲ ، ص ۳۳۱ ، ح ۶) انسان ها مورد سؤال واقع می شوند حتی در مورد زمین ها و چهارپایان. «الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً...» (بقره ، ۲۲)؛ او کسی است که زمین را با فرش زیرپا و آسمان را سقف برای شما قرار داد. این آیات و روایات نیز در رابطه با جلوگیری از آلوده شدن خاک و زمین و تاکید بر حفظ آنها اشاره دارد.

نتیجه گیری

اولین همایش ملی رهیافت های علوم کشاورزی در پرتو قرآن

اسفند ماه ۱۳۹۴

دانشگاه کشاورزی و منابع طبیعی رامین خوزستان

بحران های زیست محیطی که ما امروزه جامعه با آنها روبرو است در زمان کوتاهی به جایی می رسد که انسان مجبور است سؤالات مهمی از خود بپرسد. این سؤالات، دیگر تنها در زمینه های میزان پیشرفت علم و در اختیار داشتن فناوری و اطلاعات نیست، بلکه در مورد سرشت انسانی، جوهره های هستی، سرشت و سرنوشت نهایی عالم هستی است. انسان مسلمانی که از وحی الهام می گیرد و پیوند خود را با عالم ملکوت پاس می دهد، از تخریب طبیعت دوری می کند و نگرانی از طبیعت را وظیفه خود می شمارد. امام علی (ع) این وظیفه را گوشزد می کند و می فرماید: «خدا را پرهیزکار باشید در حق شهرهای او و بندگان، که شما مسئول هستید، حتی در مورد سرزمین ها و چهارپایان». با توجه به آیات و روایات متعددی که در قرآن و منابع معتبر دیگر بیان شده است، استفاده اصولی از منابع محیط زیست مانند آب و خاک، امری لازم و ضروری است. تفهیم مالکیت حقیقی خداوند بر همه اموال و منابع ملی، مذمت اسراف و تبذیر و ایجاد روحیه ی صرفه جویی، به خصوص در مورد منابع ملی، راهکاری است که می تواند جامعه ما را به سمت بهره وری معقول از منابع طبیعی هدایت نماید.

منابع

۱. قرآن کریم

۲. شیرازی، (۱۴۲۰)، البیعه، الوعی الاسلامی، بیروت.

۳. طالقانی، محمود، (۱۳۴۵)، پرتوی از قرآن، شرکت سهامی انتشار.

۴. طباطبایی محمدحسین، تفسیر المیزان.

۵. مطهری، مرتضی، (۱۹۸۵)، اصول تفکر اسلامی برکلی.

۶. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۶۵)، تفسیر نمونه، انتشارات دارالکتب الاسلامیه.

۷. وات، کنت، (۱۳۷۴)، مبانی محیط زیست، ترجمه عبدالحسین وهاب زاده، مشهد: جهاد دانشگاهی.